

### 1.1. Pregled objave gradiva vezanog uz progone vještica u Hrvatskoj

Gradivo vezano uz optužbe i progone osoba (muškaraca i žena), optuženih za vješticarstvo i nanošenje šteta kako ljudima, tako životinjama i usjevima, oduvijek je pobuđivalo posebno zanimanje i ne samo znanstvene zajednice. Stoga i ne čudi da je već u drugoj polovici 19. st., samo nekoliko desetljeća od početka sustavnog organiziranog objavljivanja povijesnih izvora<sup>1</sup> u Akademijinom časopisu *Starine*<sup>2</sup>, Ivan Tkalčić objavio izvore vezane za progone tobožnjih vještica.<sup>3</sup> Riječ je o 35 dokumenata nastalih u razdoblju od srednjeg vijeka do polovice 18. stoljeća. Premda se veći dio objavljenih dokumenata odnosi na parnice i ispitivanja osumnjičenih za vješticarstvo, Tkalčić je objavio i drugo gradivo koje upotpunjava ovu tematiku (zaključci Sabora Kraljevinâ, zapisi župnih spomenica i dr.).

Nastavak objave gradiva ove tematike uslijedio je na stranicama časopisa *Arhivski vjesnik* odnosno *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, ime koje je nosio u prvoj seriji svojeg izdanja (1899-1920).<sup>4</sup> U njemu je prvi izvor objavio ponovo Ivan Tkalčić, a sljedećih godina gradivo vezano uz progone tobožnjih vještica objavljivali su Ivan Bojničić i Emilije Laszowski, uz pojedine priloge Vjekoslava Noršića i Rudolfa Strohalâ.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> Pod utjecajem njemačkog Društva za proučavanje starije njemačke povijesti koje objavljuje povijesne izvore u svojoj ediciji *Monumenta Germaniae historica*, u Hrvatskoj polovicom 19. st. Ivan Kukuljević Sakcinski najprije objavljuje tzv. prava Kraljevine u *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb 1861-1862, a raznorodno diplomatsko gradivo u *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb 1874. Glavni poticaj za objavu pripada Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti i njezinom prvom predsjedniku Franji Račkom, koji se zalagao za objavljivanje povijesnih izvora.

<sup>2</sup> *Starine* počinju izlaziti 1869.

<sup>3</sup> Tkalčić, Ivan. Isprave o progону vještica u Hrvatskoj, *Starine*, br. 25, Zagreb 1892, str. 1-102.

<sup>4</sup> Lučić, Melina. Arhivistika kroz sto godina Arhivskog vjesnika, *Arhivski vjesnik*, br. 42, Zagreb 1999, str. 17-28.

<sup>5</sup> Laszowski, Emilije. Dva priloga k povijesti progona vještica u Hrvatskoj, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 1, Zagreb 1899, str. 109-114; Laszowski, Emilije. Prilog k progону vještica u Hrvatskoj, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 2, Zagreb 1900, str. 59-60; Tkalčić, Ivan. Prinosi k progону vještica u Hrvatskoj, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 6, Zagreb 1904, str. 78-79; Laszowski, Emilije. Prilog za povijest progona vještica u Hrvatskoj, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 10, Zagreb 1908, str. 203-208; Laszowski, Emilije. Progon vještica u Turopolju, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 16, Zagreb 1914, str. 196-208; Laszowski, Emilije. Prilozi spomenicima o progону vještica u Hrvatskoj, *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, br. 8, Zagreb 1939, str. 47-60; Celestin Vjekoslav. Parnica proti Anici Pauković, seljakinji i „vještici“ iz Čepina, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 2, Zagreb 1900, str. 234-244; Bojničić, Ivan. Neizdane isprave o progону vještica u Hrvatskoj, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 4, Zagreb 1902, str. 112-120, 182-184; br. 5, Zagreb 1903, 1-8, 105-114, 239-246; Bojničić, Ivan. *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 6, Zagreb 1904, str. 80-96, 221-241; Bojničić, Ivan. Novi prilozi za povijest progona vještica, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 17, Zagreb 1915, str. 115-172; Noršić, Vjekoslav. Još jedan prinos k progону vještica u Hrvatskoj, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 13, Zagreb 1911, str. 42-44; Strohal, Rudolf. Prilog za povijest progona vještica u Hrvatskoj, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, br. 3, Zagreb 1928, str. 200; Laszowski, N. Prilog povijesti progona vještica u Hrvatskoj, *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, br. 7, Zagreb 1937, str. 166-168.

U sklopu objave arhivskog gradiva Plemenite općine Turopolje, Emilije Laszowski je kao posebnu cjelinu objavio parnice koje je Plemenita općina Turopolje vodila protiv žena optuženih za vješticiarstvo.<sup>6</sup>

Nakon Drugog svjetskog rata zamire objavljivanje gradiva ove vrste. Kao iznimku valja spomenuti najznačajnije djelo vezano uz parnice i progone tobožnjih vještica na hrvatskom jeziku. Riječ je o knjizi Vladimira Bayera *Ugovor s đavlom*<sup>7</sup>, u kojoj je zasebno poglavlje posvećeno dokumentima o progonima na prostoru Hrvatske.<sup>8</sup> U tom poglavlju su uglavnom već ranije objavljeni dokumenti dani u hrvatskom prijevodu. Godinu dana kasnije Vesna Šojat, zaposlenica Arhiva Hrvatske (danas Hrvatski državni arhiv), u časopisu *Kaj* donijela je izvatke istrage protiv tobožnjih vještaca na Rattkayevom vlastelinstvu Veliki Tabor iz 1744.<sup>9</sup>

## 1.2. Sačuvanost gradiva u Hrvatskom državnom arhivu i izbor ovdje objavljenog gradiva

Prema danas dostupnim podacima, na prijelazu 19. u 20. st. u tadašnjem Zemaljskom arhivu postojala je zasebna zbirka dokumenata nazvana Parnice protiv vještica (*Processus contra sagas*).<sup>10</sup> U toj su se zbirci, prema navodu Laszowskog, nalazili dokumenti nastali u razdoblju 1558-1658, a koje je u *Vjesniku Zemaljskog arkiva* objavio Ivan Bojničić.<sup>11</sup> Međutim, podaci što ih Laszowski donosi, nisu točni. Naime, Bojničić je doista objavio gradivo iz navedene Zbirke (ukupno 23 dokumenta), ali uviđom u to gradivo<sup>12</sup> može se zaključiti kako su objavljeni dokumenti redom nastali kasnije od razdoblja koje navodi Laszowski, tj. 1699-1757.<sup>13</sup> Još jedan dokument iz spomenute Zbirke objavio je Laszowski 1937. u *Vjesniku državnog arhiva*.<sup>14</sup> Ta Zbirka danas ne postoji, a prema dostupnim podacima nije poznato gdje se nalazi gradivo koje se nekoć u njoj nalazilo.<sup>15</sup>

Međutim, tijekom dvadesetog stoljeća Hrvatski državni arhiv je preuzeo brojno gradivo nastalo djelatnošću ne samo institucija uprave, već i plemićkih obitelji i vlastelinstava. Dok je gradivo ove tematike u spisima javne uprave bilo poznato pri-

<sup>6</sup> *Processus contra sagas coram sede iudiciaria Campi Turopolia moti*, u: Laszowski, Emilije. *Povjesni spomenici Plem. općine Turopolja*, sv. 4, Zagreb 1908, str. 545-614. (dalje: Laszowski, Turopolje).

<sup>7</sup> Bayer, Vladimir. *Ugovor s đavlom*, Zagreb 1968. (dalje: Bayer).

<sup>8</sup> Bayer, str. 542-769.

<sup>9</sup> Šojat, Vesna. Sa jedne istrage na vlastelinskom sudu grofa Ratkaja u Velikom Taboru 1744. godine, *Kaj*, god. 2, br. 7-8, Zagreb 1969, str. 92-100.

<sup>10</sup> Laszowski, Emilije. *Historia et praesens status Archivi Regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae Zagrabiae*. Zagreb 1910, str. 23 (dalje: Laszowski).

<sup>11</sup> Laszowski, str. 23.

<sup>12</sup> Vidi bilješku br. 5.

<sup>13</sup> Bojničić, Ivan. Neizdane isprave o progonu vještica u Hrvatskoj. *Vjesnik Zemaljskog arkiva*, br. 6, Zagreb 1904, str. 80-96, 222-241.

<sup>14</sup> Laszowski, N. Prilog povijesti progona vještica u Hrvatskoj, *Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu*, god. 7, Zagreb 1937, str. 166-168.

<sup>15</sup> Tijekom pripreme ovog izdanja nisu pronađeni podaci u pismohrani Hrvatskog državnog arhiva. Budući da je tijekom 2011. godine bio obavljen posao identifikacije i razvrstavanja gradiva Zbirke raznih zapisa (HR-HDA-898), možemo sa sigurnošću posvjedočiti kako se u tom gradivu nije nalazilo gradivo te zbirke.

jašnjim povjesničarima i arhivistima, gradivo koje se čuvalo pri vlastelinstvima nije.<sup>16</sup> Stoga u ovom broju časopisa *Fontes* donosimo gradivo nastalo radom četiri veća vlastelinstva: vlastelinstvo Međimurje (HR-HDA-681), vlastelinstvo Rasinja (HR-HDA-691), vlastelinstvo Veliki Tabor (HR-HDA-27, Komorska uprava u Hrvatskoj)<sup>17</sup>, vlastelinstvo pavlina u pavlinskom samostanu u Lepoglavi (HR-HDA-650, Pavlinski samostan Lepoglava) te na posjedima obitelji Čikulini (HR-HDA-706, Obitelj Čikulini-Sermage) i obitelji Galjuf (HR-HDA-716, Obitelj Galjuf). Ovom odabiru dodali smo i gradivo iz fonda Plemenita općina Turopolje. Navedeno gradivo, uz iznimku dijela gradiva što ga je objavio Laszowski,<sup>18</sup> po prvi se put u cijelosti objavljuje.

### 1.3. Vrsta gradiva

S obzirom da je najveći dio gradiva vezan uz rad vlastelinskih sudova na vlastelinstvima, potrebno je opisati ustanovu tog suda. Vlastelinski sud (*Sedes dominialis*) jest mjesto na kojem je ne samo vlastelin (premda sud nosi takav naziv), već i svaki posjednik (vlasnik ili zakupnik) po zakonu imao pravo biti prvostupanjski sud svojim podložnicima i neplemićima. Taj sud nije smio suditi u krivičnim parnicama (poput parnica protiv osoba optuženih za vješticiarstvo), osim ako vlastelin nije imao povlasticu „prava mača“ (*ius gladii*), tj. pravo izricanja smrtnih kazni. Svoju je nadležnost obnašao sâm ili su je u njegovo ime obavljali njegovi službenici. Kako bi se zasjedanju vlastelinskog suda moglo izdati zakonito svjedočanstvo, bilo je potrebno da na sjednicama sudjeluju predstavnici županije: plemićki sudac i jedan prisežnik. U objavljenom gradivu vidljiva je velika uloga županijskog osoblja. U parnicama međimurskog vlastelinstva, predstavnici županije vode cijeli postupak istrage i ispitivanja. U slučaju Plemenite općine Turopolje parnice su se vodile pred sudom Plemenite općine, koji se sastojao od turopoljskog župana i prisjednika, a odvjetnik općine je zastupao općinu kao tužitelj. U gradivu protiv tobožnjih vještica nalaze se uglavnom tri vrste gradiva: istraga (*inquisitio*), ispitivanje (*examen*), tužba (*actio*) i parnica (*processus, causa*).

Zapisnik o provedenoj istrazi je svojevrsni početni spis u predmetu optužbe protiv nekog pojedinca za vješticiarstvo. Zapisnik je vodio plemićki sudac ili podsudac, a ponekad mu je u istrazi pomagao i prisežnik. Istraga je bila provođena na način da bi voditelj istrage okupio osobe bliske optuženiku i od njih uzeo iskaz. Tim je osobama bilo postavljano nekoliko pitanja koja su se od slučaja do slučaja razlikovala, no prva su pitanja uvijek glasila podjednako:

1. Poznaje li upitani optuženu osobu?
  2. Je li optužena osoba nanijela kakva zla ljudima, životinjama ili usjevima?
- Ako jest, kada, gdje, čime i na koji način?

<sup>16</sup> Kao iznimku možemo navesti svjedočanstvo plemićkog podsuca o obavljenoj istrazi koju je Ljudevit Ivančan objavio, a koja se tada nalazila u arhivu obitelji Rauch u Lužnici, v. Ivančan, Ljudevit. Prilog k progonu vještica u Hrvatskoj, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, br. 2, Zagreb 1900, str. 59-60.

<sup>17</sup> Gradivo vlastelinstva Veliki Tabor je zacijelo bilo preuzeto s ostalim gradivom vlastelinstva od strane Ugarske dvorske komore krajem 18. stoljeća.

<sup>18</sup> Laszowski, Turopolje.

3. Je li osoba prikupljala kakve magijske predmete, kao što su pomasti (*unguenta*), kosti (*ossa*), biljke (*herbae*)?

4. Je li nekome zaprijetila i je li se njena prijetnja ostvarila?

Od ostalih uobičajenih pitanja, svakako valja istaknuti znatiželju pojedinih istražitelja koji su pokušavali saznati jesu li svjedoci vidjeli optuženu osobu kako leti i u kojem obliku.

Drugi tip dokumenta koji ovdje objavljujemo jesu zapisnici nastali tijekom ispitivanja osumnjičenih. Ispitivanje se moglo odvijati dvojako, kao dobrohotno ispitivanje (*benevole examen*), koje nije uključivalo mučenje ili pak, što je bilo puno češće, budući da se radilo o kaznenom postupku, ispitivanje mučenjem (*torturale examen*). U ispitivanju je osim županijskih službenika sudjelovao i voditelj mučenja (*minister iustitiae*). Na početku svakog ispitivanja mučenjem, voditelj bi pregledao optuženika u potrazi za „vražjim pečatom“ (*sigillum diabolicum*), a kad bi ga pronašao, stavio bi osobu na muke. U objavljenim zapisnicima se izrijeком najčešće ne navode vrste mučenja, već samo stupnjevi (*gradus primus, gradus secundus, gradus tertius*). Iznimka je mučenje Doroteje Vanković u Čakovcu 14. kolovoza 1740, u kojem je kao drugi stupanj mučenja navedeno „drobljenje palaca“ (*compressio pollicum*). Na vlastelinstvu Veliki Tabor su češće bile zapisivane vrste mučenja: Gašparu Lisjaku su u Velikom Taboru 20. travnja 1744. u prvom stupnju mučenja vezali ruke iza leđa (*contractus funiculo a tergo manibus*). Kod ispitivanja Jurja Stuhne u Velikom Taboru 31. siječnja 1744. bila su navedena tri stupnja mučenja: drobljenje prstiju (*compressio digitorum*), vezivanje ruku (*ligatae funiculo a tergo manus*) te obuvanje „španjolske čizme“ (*ocrea Hispanica*)<sup>19</sup>. Sâm zapisnik ispitivanja vođen je u obliku dijaloga između istražitelja i optužene osobe. Cilj ispitivanja mučenjem bio je, osim iznuđivanja priznanja optužene osobe, saznati imena ostalih osoba koje su se prema njihovom mišljenju bavile vještičarstvom.

Treći tip dokumenata je tužba. U njoj se navode „zlodjela“ koja se pripisuju optuženoj osobi, a na temelju kojih tužitelji zahtijevaju da se optužena osoba pojavi pred sudom, s time da je se podvrgne mučenju kako bi priznala svoja „zlodjela“ i otkrila ostale sudionike u njima te da je se kazni smrću.

Četvrti tip dokumenata jest zapisnik parnice. On donosi tijek događaja na sudu, izjave optuženika (*incattus*, tj. *in causam attractus*), njihovih branitelja (*procurator*) i tužitelja (*actor*). Zapisnici parnicâ završavaju tekstem izrečene presude (*deliberatum est*). Sadržajno su najbogatiji podacima, budući da su u njima podaci koji su prije dobiveni istragom i ispitivanjem optuženika dodatno obogaćeni iskazima optuženika na samom sudu. Među parnicama vlastelinstva Veliki Tabor nalazi se i jedan primjer revizije parnice (*novum iudicium*) pokrenut na zahtjev Ursule Pečuhne, prvotno osuđene zbog preljuba i pokušaja trovanja supruga, u kojem je i njezin preživjeli suprug tražio milost i oslobađajuću presudu.

<sup>19</sup> Naprava za mučenje izrađena od drveta ili metala čija je unutarnja strana bila ispunjena čavlima. Bila je stavljena na noge ispitnika i stezanjem lomila potkoljenice.

#### 1.4. Načela objave dokumenata

Gradivo koje ovdje objavljujemo pisano je latinskim i hrvatskim jezikom. Uporaba velikih i malih slova korištena je sukladno suvremenim pravopisnim normama. Interpunkcijski znakovi uvedeni su tamo gdje se izvorno nisu nalazili radi lakšeg snalaženja u tekstu. Kratice u latinskim tekstovima su razriješene, pri čemu je odlučeno da se punim oblikom pišu i uobičajeno kraćene riječi u pravnim dokumentima (A = *actor*; I = *in causam attractus*; *iudlium* = *iudex nobilium* itd.). Nadalje, slovo „j“ zamijenjeno je slovom „i“, osim u vlastitim imenima. U tekstovima pisanim hrvatskim jezikom slovo „y“ je zamijenjeno slovima „i“ odnosno „j“. Složenice koje u suvremenom jeziku ne postoje, razdvojene su sukladno njihovim današnjim oblicima. Slogovi *ch*, *cs*, *cz* nisu zamjenjivani slovima *č*, *ć*, *c*. Pogreške u ortografiji i morfologiji su označene uskličnikom. Na mjestima gdje nedostaje tekst (zbog mehaničkih oštećenja podloge ili izbljedjelosti teksta) stavljena je bilješka.

*Ladislav Dobrica*